

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Adam Smith (Kirkcaldy 1723-Edinbrugh 1790)



door *Gerrit Manenschijn*

Theoloog en emeritus hoogleraar ethiek. Hij promoveerde op *Moraal en eigenbelang bij Thomas Hobbes en Adam Smith* en schreef een vijftiental boeken en vele artikelen over theologische en ethische onderwerpen.

Over de samenhang tussen markt, recht en moraal

Het leek zo goed te gaan met de wereld-economie, maar in augustus was er op de financiële markten ineens paniek, veroorzaakt door een crisis in de huizenmarkt van Amerika, waar te lichtvaardig hypotheeklen worden verstrekt aan mensen die nauwelijks solvabel zijn. In een mondiale economie werkt dat wereldwijd door. De Europese Centrale Bank schoot de banken te hulp met een kredietverlening van 200 miljard euro. Dat riep de vraag op of het openzetten van de kredietkraan wel een duurzame oplossing is. In verband daarmee vielen in de betogen ineens termen als gevoel voor rechtvaardigheid en morele risico's. Dit sloeg op de uitbesteding van riskante monetaire activiteiten aan hedgefondsen. Kort geleden las ik nog dat we daar niet bang voor moeten zijn; die fondsen waren vindingrijk in het creëren van economische waarde. Met mijn nuchter burgermansverstand dacht ik: gewoon een

eufemisme voor onverantwoord speculeren. Dit bleek juist te zijn, de centrale banken draaiden op voor het risico van roekeloos beleggen. De speculant wordt beloond, de spaarder gestraft.

In één van de artikelen werd Adam Smith genoemd als voorstander van het marktprincipe. Dat is terecht, maar ook te weinig. Een centrale overtuiging van Smith was: de markt werkt alleen gunstig binnen condities van recht en rechtvaardigheid die de markt zelf niet kan leveren. Die overtuiging verdient nadere uitwerking, waarbij de sociale omstandigheden van zijn tijd moeten worden betrokken. De belangrijkste twee zijn: de handel met de koloniën in Amerika en de industriële revolutie van midden achttiende eeuw. Naar het inzicht van Smith vroeg de eerste omstandigheid om een vrije handelsmarkt, de tweede om een vrije arbeidsmarkt.

BIOGRAFIE

Adam Smith (1723-1790) werd geboren in Kirkcaldy, Schotland. Hij studeerde in Glasgow en Oxford. Van de universiteit van Oxford zei hij dat het overgrote deel van de hoogleraren de pretentie onderwijs te verzorgen had opgegeven, maar dat de voortreffelijke universiteitsbibliotheek geweldige kansen bood voor zelfstudie. Hij begon zijn carrière als privaat docent in Edinburgh (1748-1751), waar hij de aandacht trok met een cursus over de betekenis van economische vrijheid voor wat toen de burgerlijke samenleving heette. Op basis van het argument dat voor de overgang van barbarij naar welvaart niet veel meer nodig was dan *'peace, easy taxes, and a tolerable administration of justice'*, keerde hij zich tegen overheidsinterventies in het marktverkeer, welke interventies hij onnatuurlijk, onderdrukkend en tiranniek noemde. Dat was een eerste aanzet tot wat later in *The Wealth of Nations* *'free enterprise'* heet. Bedacht moet worden dat deze cursus werd gegeven in de context van een leergang jurisprudentie, dus in het kader van de relatie tussen recht en economie.

Minstens zo belangrijk is voor Smith het verband tussen moraal en economie. Dit verband is zelfs beslissend voor zijn visie op de ontwikkeling van de economie in een snel veranderende samenleving. Smith begreep als geen ander wat technologische innovatie betekent voor economische groei: rationele arbeidsdeling, die pas optimaal functioneert als een onderneming een samenwerkingsverband is tot wederzijds voordeel. Hij kwam tot dat inzicht door nauw contact met ondernemers; hij leerde van hen en werd door hen geraadpleegd. Hij was een groot theoreticus met een nog groter praktisch inzicht.

Op grond van zijn succes als privaat docent in Edinburgh werd hij in 1751 benoemd tot hoogleraar aan de Universiteit van Glas-

gow, eerst op de leerstoel *Logic*, maar een jaar later al op de belangrijke leerstoel *Moral Philosophy*, die vier leergangen telde. De eerste was natuurlijke religie, een op de Stoa gebaseerd deïsme, waarmee Smith afstand nam van de Schotse calvinistische orthodoxie (maar niet van calvinistische degelijkheid, spaarzaamheid en arbeidsmoraal). De tweede was ethiek, een leergang die in 1759 resulteerde in *The Theory of Moral Sentiments* (TMS), een nog steeds onderschatte studie, die Smith zelf hoger waardeerde dan zijn in 1776 verschenen *Wealth of Nations* (WN), dit als resultaat van de vierde leergang over 'politieke maatregelen ter bevordering van de rijkdom, de macht en de bloei van de staat'. Dan was er ook nog een derde leergang over de 'ontwikkeling van legale instituties door onderzoek naar de interactie tussen economie en politiek'. De leerstof die in het kader van deze leergang werd geboden, is verzameld in deel v *Lectures on Jurisprudence* van *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*.

DE SAMENHANG TUSSEN MARKT, RECHT EN MORAAAL

Voor de actualisering van het werk van Adam Smith ga ik nader in op de wijze waarop hij de markteconomie in verband brengt met recht en moraal. Ik doe dat door aandacht te besteden aan de bekende uitdrukking *the invisible hand* in TMS en WN. Elders spreekt hij in een leergang astronomie over de onzichtbare hand van Jupiter, maar dat kan hier buiten beschouwing blijven.

De beschouwingen van Smith over de onzichtbare hand moeten worden gelezen in de context van de stoïcijnse idee van een harmonieuze wereldorde. Vandaar dat een mens zichzelf moet zien als wereldburger: *'Man, according to the Stoics, ought to regard himself, not as something separated*

and detached, but as a citizen of the world, a member of the vast commonwealth of nature. [...] We should view ourselves, not in the light in which our own selfish passions are apt to place us, but in the light in which any other citizen of the world would view us (TMS III.3.11). Op grond van dit filosofisch uitgangspunt kan Smith beweren dat er geen tegenstelling hoeft te zijn tussen eigenbelang en algemeen belang, noch tussen rechtvaardigheid en marktwerking. Maar dit lukt alleen als marktwerking functioneert binnen de kaders van recht en gerechtigheid.

Daar komt iets bij wat hoogst actueel is: de sociale theorie van onbedoelde uitkomsten van individueel handelen. Algemeen wordt Smith beschouwd als de uitvinder van deze theorie, maar voorgangers als David Hume en Francis Hutcheson hadden al opvattingen die in die richting gingen. Als een groot aantal individuen handelt uit eigenbelang, kan dat positieve of negatieve effecten hebben op het algemeen belang. Het moderne autoverkeer biedt een sprekend voorbeeld: van de individuele automobilist kan niet worden verwacht dat hij zijn auto gebruikt om de staat inkomsten te bezorgen (een positief effect) en ook niet om de CO₂-uitstoot te verhogen (een negatief effect). Hij rijdt auto omdat het een prettige manier van vervoer is. Zijn individuele bijdrage aan de positieve en negatieve effecten is verwaarloosbaar, maar bij elkaar opgeteld hebben de vele miljarden individuele bijdragen aan het autoverkeer een enorm effect.

Welnu, de metafoor voor marktwerking heet bij Smith *invisible hand*. In TMS en WN gebruikt hij die uitdrukking ter verklaring van de sociale theorie van onbedoelde uitkomsten van individueel handelen. In WN geeft hij het voorbeeld van een ondernemer die gaat investeren. Wil hij winst maken, dan moet hij zodanig investeren dat hij met zijn product kan concurreren op de markt.

Lukt dit, dan levert hij een goed product tegen een concurrerende prijs; dat levert werkgelegenheid op en algemene verhoging van de koopkracht. *'It is his own advantage, indeed, and not that of the society, which he has in view. But the study of his own advantage naturally, or rather necessarily leads him to prefer that employment which is most advantageous to the society'* (WN, IV.ii.4). Enkele bladzijden verder valt de term *invisible hand*. Ga er maar vanuit, zegt Smith, dat een ondernemer altijd onderneemt vanuit een winst oogmerk. *'He intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it'* (WN IV.ii.9).

In TMS voert Smith voor de gunstige werking van *the invisible hand* een rijke nietsnut op die van de grote hoop graait wat hem maar goedgeeft. Toch consumeert hij maar weinig meer dan een arme donder. Bij consumeren zal Smith aan primaire levensbehoeften hebben gedacht, want elders zeg hij: *'The rich man consumes no more food than his poor neighbour'* (WN I.xi.c.7).

Volgens de Stoa is de levenswijze van een rijke nietsnut waardeloos en Smith was het daarmee eens. Zijn sympathie lag bij de middenstand en de *labouring poor*. Dat had hij van Hutcheson, die leerde dat zelfs een geringe verbetering van de koopkracht van het leger werkende armen veel meer bijdraagt aan het nationaal product dan de verhoging van de koopkracht van een handjevol rijken met tientallen procenten. Dit bracht Smith ertoe te pleiten voor een vrije arbeidsmarkt, omdat alleen zo het latente potentieel aan arbeidskracht optimaal kon worden benut, wat noodzakelijk was voor zowel de bestrijding van de werkloosheid als de vergroting van de welvaart. Liefdadigheid lost niets op

aan het armoedeprobleem, werkgelegenheid wel. Toch leveren ook rijke nietsnutten hun bijdrage aan het algemeen belang. In weerwil van hun egoïsme en hebzucht is de bevrediging van hun onverzadigbare begeertes goed voor de samenleving als geheel. *‘They are led by an invisible hand to make nearly the same distribution of the necessities of life, which would have been made, had the earth been divided into equal portions among all his inhabitants’* (TMS IV.I.10). De verwijzing naar een verdeling van de aarde in gelijke porties is irreëel; waarschijnlijk ingegeven door de klassieke voorstelling van rechtvaardigheid, dat de rijkdommen van deze aarde aan iedereen in gelijke verdeling toebehoren. Als we doorlezen zien we waar het Smith om gaat. In TMS IV.I.11 zegt hij dat alle overheidsarrangementen ertoe dienen om het algemene belang (*public welfare*) te bevorderen. Je moet onderscheid maken tussen privaat winstbejag en publieke instrumenten om privaat winstbejag in dienst te stellen van de instandhouding van publieke diensten, want daar heeft iedereen belang bij. Bedacht moet worden dat Smith het mechanisme van de onzichtbare hand uitsluitend toepast op private ondernemingen, nooit op publieke diensten. Een les voor deze tijd?

MONDIALISERING BEKEKEN DOOR DE BRIL
VAN ADAM SMITH

Zoals we bij Smith rekening moeten houden met historische omstandigheden, zo ook

Literatuur

De beste editie van de verzamelde werken van Adam Smith is *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith* in zes delen, uitgegeven door Clarendon Press, Oxford 1976. Aan deze editie zijn gerelateerd: Ian Simpson Ross, *The Life of Adam Smith*, Clarendon Press, Oxford 1995 en Andrew

bij de actualisering van zijn denken. Onze leefwereld is onderhevig aan ingrijpende veranderingen. We hebben niet alleen te maken met mondialisering van de economie, ook met mondialisering van de migratie. Daar komt een enorme toename aan informatie bij; wat ergens op een financiële beurs gebeurt, is binnen enkele seconden wereldwijd bekend. De snelle verbreiding van informatie is niet alleen een voordeel, ook een nadeel; ze kan leiden tot een paniek veroorzakende waan van de dag.

Een minstens zo ingrijpende verandering is de mondiale migratie. Die heeft voor- en nadelen voor nationale arbeidsmarkten, maar leidt onvermijdelijk tot internationalisering van de arbeidsmarkt. Het beste is daar op een slimme manier mee om te gaan. De opvatting van Smith dat bescherming van lokale en regionale arbeidsmarkten, zoals toen in Engeland gebruikelijk was, een rem zet op de ontwikkeling van de algemene welvaart, geldt nu voor de bescherming van nationale arbeidsmarkten. Werkgevers hebben met de internationalisering van de arbeidsmarkt aanzienlijk minder moeite dan politiek en vakbeweging. Het instandhouden van een nationale arbeidsmarkt is echter onhoudbaar. Als we de ontwikkeling van een internationale arbeidsmarkt laten plaatsvinden onder de condities van *recht* (wetgeving) en *gerechtigheid* (harde eisen van verdelende rechtvaardigheid) zitten we aardig op één lijn met Adam Smith.

Skinner, *A System of Social Science. Papers Relating to Adam Smith*, Clarendon Press, Oxford 1996. Daarnaast: Charles L. Griswold, Jr., *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, en: Jerry Z. Muller, *Adam Smith in His Time and Ours, Designing the Decent Society*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1995.